

MAKROTEMATIikka ASIATEKSTIN ARVIOINTIKRITEERINÄ

SONJA TIRKKONEN-CONDIT
Savonlinnan kääntäjänkoulutuslaitos

1. Johdanto

Esitykseni lähtökohtana on tutkimus (Tirkkonen-Condit 1982), jossa analysoin kaksi englanninkielistä tekstiä ja useita tekstien suomennosvariantteja. Pyrin luomaan joukon tekstuaalisia kriteereitä, joiden avulla voitaisiin arvioida suomennosten vastaavuutta lähtötekstiin nähden ja toisaalta suomennosten tekstuaalista hyväksyttävyyttä ja luontevuutta suomenkielisinä teksteinä. Tällöin jouduin pakostakin tunkeutumaan tavallaan muitten reviiiriin eli suomalaisen asiaproosan tutkimukseen. Jouduin lähelle tekstuaalisen 'oikeakielisyyden' aluetta, jossa pyritään selvittämään, mitä suomalainen asiateksti pohjimmiltaan on tai mitä sen pitäisi olla, jotta sitä tavallinen ihminen ymmärtää (ks. Huovinen-Nyberg tässä teoksessa). Omassa esityksessäni rajoitun yhteen osa-alueeseen: makrotematiikkaan. Tämä on osa-alue, jolla nähdäkseni on merkitystä tekstin ymmärtämisen kannalta.

Asiaproosassa ns. normaalikappaleen rakenne on sellainen, että voidaan erottaa toisaalta ideavirke tai ydinvirke, joka tiivistää kappaleen keskeisen sisällön, ja toisaalta virkkeelle 'alisteisia' tarkennuksia, esimerkkejä tai perusteluja (ks. esim. Panhelainen et. al. 1975). Virkkeiden välisiä suhteita ilmaistaan muun muassa konnektiiveilla, kuten tekstilingvistisestä kirjallisuudesta tiedämme. Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole käsitellä konnektiiveja vaan tematiikkaa. Pyrin osoittamaan, että myös tematiikka toimii signaalina, joka osoittaa virkkeiden välistä yhteenkuuluvuutta, virkkeiden välisiä hierarkkisia suhteita ja jossain määrin myös virkkeiden välisiä illokutiivisia suhteita, niiden puheaktifunktioita. Juuri näitä virkkeiden välisiä temaattisia suhteita tarkoitan käsitteellä makrotematiikka.

Jos koherenssi määritellään Widdowsonin (1978:30) esittämällä tavalla kaksijakoisesti toisaalta tekstin propositioiden loogiseksi etenemiseksi ja toisaalta tekstin puheaktien loogiseksi etenemiseksi (ks. myös Lautamatti

tässä teoksessa), voidaan makrotematiikkaa pitää kummankin koherenssitekijän eksponenttina. Makrotematiikka signaloi omalta osaltaan sitä, mikä on kappaleen keskeinen propositionaalinen sisältö, ns. makropropositio, samoin kuin sitä, missä puheaktisuhteissa virkkeet ovat toisiinsa.

2. Teemojen ja reemojen tunnistaminen

Ennen kuin lähdän tarkastelemaan tekstiesimerkkejä, määrittelen käsitteet teema ja reema. Koska tarkastelun kohteena ovat virkkeet eivätkä lauseet, määrittelen ainoastaan virketeemat ja -reemat. Virkkeen pääteema on virkkeen päälauseen verbinetinen valenssin tai tekstuaalisten syiden vaatima nominaalilauseke (vrt. Hakulinen ja Karlsson 1979:298). Pääteeman lisäksi virkkeellä on usein sivuteema tai sivuteemoja virkkeen alussa. Näitä voivat olla esim. lokaaliset tai temporaaliset kehysadverbiaalit. Virkkeen alussa on usein lisäksi ei-temaattisia aineksia, kuten konnektiiveja tai muita tekstin jäsentymistä ilmaisevia, esim. modaalisia tai metatekstuaalisia, elementtejä, jotka karsitaan pois ennen teeman määrittystä. Teemaa ei siis voi määrittellä täysin operationaalisesti esim. virkkeenalkuisuuden perusteella.

Reeman määritelmäni on vieläkin vähemmän operationaalinen. Virkkeen reema on semanttisesti mielekäs virkkeenloppuinen elementti. Se on verbilauseke tai nominaalilauseke tai ainoastaan verbi- tai nominaalilausekkeen osa. Reeman laajuus voidaan määrätä vasta sitten, kun on todettu sen semanttiset suhteet kappaleen muihin virkkeenloppuisiin elementteihin. Virkkeiden reemat ovat siis aina virkkeenloppuisia, mutta niiden laajuus voidaan määrittellä niiden keskinäisten semanttisten suhteiden perusteella, toisin sanoen sitten kun koko tekstijakso on analysoitu.

Havainnollistan ensin esimerkkimateriaalin avulla teemojen ja reemojen tunnistamista teksteistä. Sen jälkeen tarkastelen makrotematiikkaa tekstin propositionaalisen ja illokutiivisen etenemisen signaalina ja lopuksi sitä, miten makrotematiikkaan liittyvät ratkaisut voivat vaikuttaa tekstin ymmärrettävyyteen ja toimia näin omalta osaltaan tekstin arviointikriteerinä.

3. Makrotematiikka ja tekstin propositionaalinen eteneminen.

Esimerkkiteksteihin on virkkeiden pääteemat merkitty kaksoisalleiviivauksella, sivuteemat yksinkertaisella alleiviivauksella ja reemat katkoalleiviivauksella. Tekstin virkkeet on numeroitu. Virkkeiden funktiot (ks. alempana kohta 3.) on merkitty kunkin tekstin viereen piirrettyyn jäsenyskaa-

vioon. Jäsennyskaavioissa kappaleet on erotettu toisistaan katkoviivalla.

Tarkastelemme aluksi tekstin 1 (s. 50) tematiikkaa. Tekstin pääteemat ja reemat on poimittu taulukkoon 1. Sivuteemoja ei tässä tekstissä esiinny lainkaan.

Taulukko 1. Pääteemat ja reemat tekstissä 1

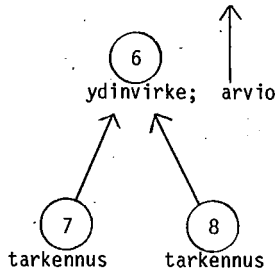
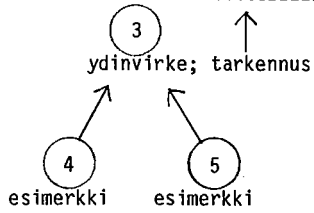
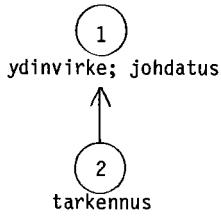
Kappale	Virke	Pääteema	Reema
1	1	Snellman	että kukaan ei voi hypätä oman aikansa yli
	2	harva filosofi	että hänen filosofiansa on vain ohimenevä vaihe ajattelun kehityksessä
2	3	jokaisella huomattavalla ajattelijalla	on sanottavaa myös aikojen yli
	4	Aristoteles Hegelin filosofian ymmärtäminen	on jälleen elpynyt
	5	Snellmanin filosofia	noussut haudasta, johon sen uskottiin pysyvästi jääneen.
3	6	Tämä uusi mielenkiinto Snellmaniin	ei ole pelkästään historiallista laatua
	7	-	kokemus Snellmanin ajattelun ajankohtaisuudesta, ennen muuta kasvatus- ja sivistyskysymyksissä
	8	oman Snellman-työni ("Snellmanin linja", 1978) keskeinen kokemus	Snellmanin ajattelun elävyys ja kasvuvoima

Teksti 1

- 1 Snellman itse tiesi, että hänen filosofiansa oli aikaan sidottu - että
- 2 kukaan ei voi hypätä oman aikansa yli. Harva filosofi on Snellmanin ta-
- 3 voin sanonut, että hänen filosofiansa on vain ohimenevä vaihe ajattelun
- 4 kehityksessä.
- 5 Kuitenkin jokaisella huomattavalla ajattelijalla on sanottavaa myös ai-
- 6 kojen yli. Esimerkiksi Aristoteles puhuttelee paljon tämän hetken filo-
- 7 sosofiaa, ja Hegelin filosofian ymmärtäminen on jälleen elpynyt. Samoin
- 8 Snellmanin filosofia on yllättäen noussut haudasta, johon sen uskottiin
- 9 pysyvästi jääneen.
- 10 Tämä uusi mielenkiinto Snellmaniin ei ole pelkästään historiallista
- 11 laatua. Olen viime aikoina lukenut useita akateemisia töitä, joita kan-
- 12 taa kokemus Snellmanin ajattelun ajankohtaisuudesta, ennen muuta kasva-
- 13 tus- ja sivistyskysymyksissä. Myös oman Snellman-työni ("Snellmanin
- 14 linja", 1978) keskeinen kokemus oli Snellmanin ajattelun elävyys ja
- 15 kasvuvoima.

(Reijo Wilenius, Itsetajunnan tasot, Kanava 9/79)

Tekstin 1 jäsenyskaavio

Tekstin 1 reemojen huomataan muodostavan semanttisia kokonaisuuksia. Ensimmäisen kappaleen reemat koskevat aikasidonnaisuutta, ohimenevyyttä. Toisen ja kolmannen kappaleen reemat taas koskevat elinvoimaisuutta ja ajattomuutta. Myös tekstin pääteemat ovat semanttisesti toisiaan lähellä. Tekstin kaikissa teemallisissa virkkeissä pääteemana tai ainakin pääteemassa on Snellmanin tai jonkun muun filosofin nimi. Jos tekstin kutakin kappaletta haluttaisiin kuvata yhdellä yksinkertaisella lauseella, voitaisiin tekstin pääsisältö ilmaista vaikkapa seuraavilla kolmella lauseella:

- (1) SNELLMAN PITI FILOSOFIAANSA AIKAANSIDOTTUNA.
- (2) HUOMATTAVAT FILOSOFIT OVAT KUITENKIN AINA AJANKOHTAISIA.
- (3) KIINNOSTUS SNELLMANIIN JOHTUU HÄNEEN FILOSOFIANSA AJATTOMUDESTA.

Näiden tiivistelmälauseiden voitaisiin katsoa ilmaisevan tekstin makropropositioita (vrt. van Dijk 1977). Makropropositiota kuvaavan lauseen teema voitaisiin nimittää makroteemaksi ja reemaa makroreemaksi.

Tekstin 2 (s. 54) pääteemat ja reemat on koottu taulukkoon 2. Tässä tekstissä on myös yksi sivuteema, nimittäin virkkeessä 6 virkkeenalkuinen temporaalinen kehysadverbiaali varhaisen industrialismin aikana.

Tekstin 2 pääteemat muodostavat melko yhtenäisen semanttisen kokonaisuuden. Teemoissa esiintyy yläkäsite 'suurkaupunki' ja sen alakäsitteinä esim. eri suurkaupunkien nimiä. Tekstin ensimmäisen kappaleen reemoilla voidaan sanoa olevan yhteisenä nimittäjänä vaikkapa 'kauaskantoisuus'. Toisen kappaleen reemoja taas yhdistää ajatus laajasta aikaperspektiivistä. Kolmannen kappaleen reeman ainekset liittyvät ylivoimaisuuteen järjestyneeseen valtakoneistoon nähden. Viimeisen virkkeen reemassa on aineksia sekä 'kauaskantoisuudesta' että 'ylivoimaisuudesta'. Jäsennyskaaviossa tekstin toinen ja kolmas kappale onkin yhdistetty, koska niiden katsotaan kuuluvan saman ydinvirkkeen alueeseen.

Taulukko 2. Pääteemat ja reemat tekstissä 2

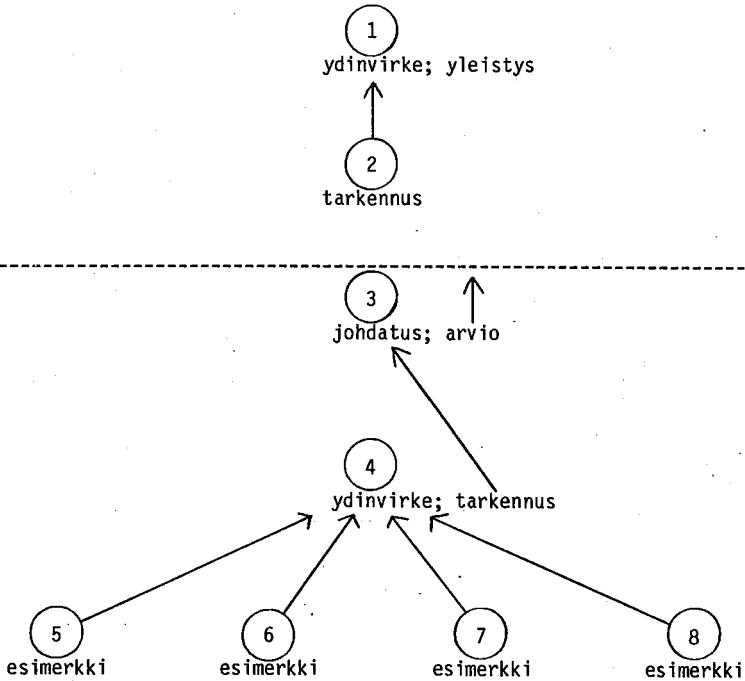
Kappale	Virke	Pääteema	Reema
1	1	Suurkaupunki	jotka vaikuttavat jopa kansainväliseen politiikkaan
	2	Päätökset joita tehdään kaupunginhallituksissa	näytellä arvaamatonta osaa jossa-kin muualla ja aivan toisessa yhteydessä
2	3	Tämähän	ei ole vain meidän ajallemme ominaista
	4	Suurissa kaupungeissa muinaisista ajoista syntynyt poliittinen dynamiismi	on pannut liikkeelle maailmanhistorian ratkaisevia kehityslinjoja
	5	Ateena, Rooma ja Aleksandria	ajalta, jolloin Välimeri oli tunnetun maailman keskusta
	6	Pariisin rahvas	keskitti voimansa niin hyvin, ettei Versaillesiin vetäytynyt kuningas pystynyt puolustautumaan, vaan sortui vallankumouksen ensi hyökkäyhiin.
	7	Leninin johtama vallankumous	työväestöä, jolle järjestynyt sotaväki ei voinut mitään
	8	Teheranin sotkuinen kaupunkiviidakko	maaperän mielivaltaan ja terroriin, joka pelottavalla tavalla vaikuttaa kansainvälisiin suhteisiin

Teksti 2

- 1 Suurkaupunki synnyttää gangsterismia, nuorisorikollisuutta ja huumeongel-
- 2 mia, jotka vaikuttavat jopa kansainväliseen politiikkaan. Päätökset joita
tehdään kaupunginhallituksissa, kuten saneeraus- ja rakennesuunnitelmat
sekä toimenpiteet sosiaalisten parannusten hyväksi, saattavat välillises-
ti näytellä arvaamatonta osaa jossakin muualla ja aivan toisessa yhtey-
dessä.
- 3 Tämähän ei ole vain meidän ajallemme ominaista. Suurissa kaupungeissa
- 4 muinaisista ajoista syntynyt poliittinen dynamismi on pannut liikkeelle
- 5 maailmanhistorian ratkaisevia kehityslinjoja. Ateena, Rooma ja Aleksan-
dria kelpaavat esimerkeiksi ajalta jolloin Välimeri oli tunnetun maailman
keskusta.
- 6 Varhaisen industrialismin aikana Pariisin rahvas keskitti voimansa niin
hyvin, ettei Versaillesiin vetäytyneet kuningas pystynyt puolustautumaan,
- 7 vaan sortui vallankumouksen ensi hyökkäyhin. Leninin johtama vallankumous
ei olisi onnistunut ilman Pietarin, suuren teollisuuskaupungin työväes-
töä, jolle järjestynyt sotaväki ei voinut mitään. Teheranin sotkuinen
kaupunkiviidakko on tarjonnut militoivalle rahvaalle erinomaisen sopivan
maaperän mielivaltaan ja terroriin, joka pelottavalla tavalla vaikuttaa
kansainvälisiin suhteisiin.

(Heikki Brotherus, Kaupunkikulttuuri. Ihminen ja hänen kaupunkinsa, Kanava
5/81)

Tekstin 2 jäsenyskaavio

Tekstin 3 pääteemat ja reemat on koottu taulukkoon 3. Tekstissä on sivuteema virkkeessä 1, jossa on virkkeenalkuisena predikatiivi ongelmatonta, virkkeessä 7 adverbiaali sieltä täältä ja virkkeessä 14 adverbiaali mitä enemmän. Virkkeen 6 alkuelementti näyttää siltä, että on metatekstuaalista ja siis ei-temaattista ainesta. Se on merkitty tekstiin hakasuluilla.

Tekstin 3 pääteemoissa on yhteisenä nimittäjänä 'Suomen kulttuuri', reemoissa 'rajallisuus, ehtyminen'. Virkkeissä 2-10 ehtymiseen liittyvä aihe on reemassa yksiselitteisesti, mutta samansuuntaisia aineksia nähdään myös virkkeiden 11-15 reemoissa. Koko tekstijaksoa kuvaavaa makropropositiota voitaisiin ilmaista lauseella SUOMEN KULTTUURIVIENNIIN RESURSSIT OVAT RAJALLISET.

Taulukko 3. Pääteemat ja reemat tekstissä 3

Kappale	Virke	Pääteema	Reema
1	1	kulttuurivientimme laajentuminen	ei kuitenkaan ole ollut
	2	Suomen taloudelliset ja henkiset voimavarat	ovat sittenkin varsin rajalliset
	3	maailma	yhteistyön odotuksia ja paineita loputtomasti
	4	Suomalaiset kulttuuri-laitokset ja järjestöt	ovat yleensä pieniä
	5	Kansainväliseen toimintaan harjaantunutta, kielitaitoista henkilöstöä	on vähän, samoin varoja
	6	-	saapumassa mahdollisuuksiemme rajoille
2	7	-	kuuluu jo väsymyksestä kertovia viestejä
	8	aika, voimat ja kiinnostus	eivät tahdokaan enää riittää yhä lisääntyvään kanssakäymiseen ulkomaalaisten kanssa
	9	Suurten kansainvälisten kongressien järjestäminen Suomessa	saattaa koetella kohtuuttomasti järjestäjäyhteisöjen voimavaroja, vaikka onkin tärkeää toimintaa ja tuo maahamme eri alojen asiantuntijoita kaikkialta maailmasta
	10	Kulttuurilaitostemme mahdollisuudet	alkavat olla lopussa
	11	Määrän lisääminen suomalaiset kulttuuri-laitokset	joutuvat tinkimään perustehtävästään, joka on tietysti suomalaisen yhteiskunnan palveleminen
3	12	-	suositella kevyttä jarrutusta
	13	Kansainvälistä toimintaa	ei saa paisuttaa niin että siitä tulee taakka, jota sitten kukaan ei viitsi hoitaa tai hoitaa hutiloiden
	14	-	näin on käynyt
	15	-	sitä vähemmäksi ovat ystävät käyneet

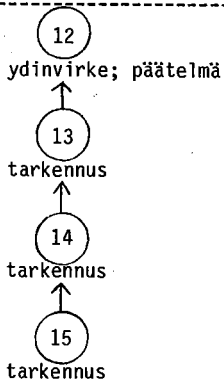
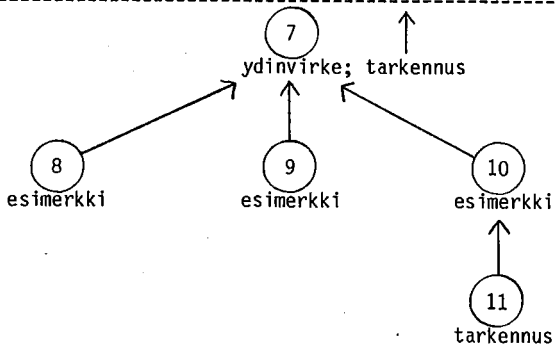
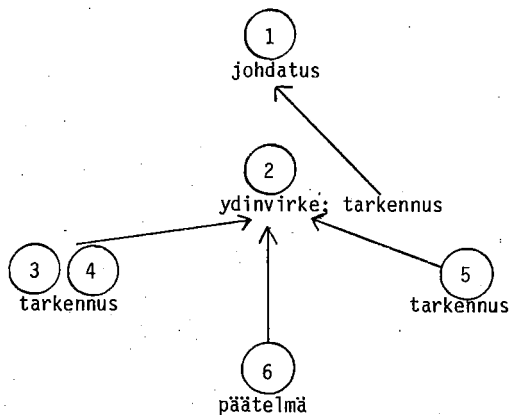
Teksti 3

Mahdollisuuksien rajat

1 Ongelmatonta kulttuurivientimme laajentuminen ei kuitenkaan ole ollut.
2 Suomen taloudelliset ja henkiset voimavarat ovat sittenkin varsin ra-
3 jalliset. Maailma on suuri, yhteistyön odotuksia ja paineita loputto-
4 masti.
5 Suomalaiset kulttuurilaitokset ja järjestöt ovat yleensä pieniä. Kan-
6 sainväliseen toimintaan harjaantunutta, kielitaitoista henkilöstöä on
7 vähän, samoin varoja. [Näyttää siltä, että] olemme tällä alalla saapu-
8 massa mahdollisuuksiemme rajoille. Sieltä täältä kuuluu jo väsymyksestä
9 kertovia viestejä: aika, voimat ja kiinnostus eivät tahdokaan enää
10 riittää yhä lisääntyvään kanssakäymiseen ulkomaalaisten kanssa. Suurten
11 kansainvälisten kongressien järjestäminen Suomessa saattaa koetella
12 kohtuuttomasti järjestäjäyhteisöjen voimavaroja, vaikka onkin tärkeää
13 toimintaa ja tuo maahamme eri alojen asiantuntijoita kaikkialta maail-
14 masta. Kulttuurilaitostemme mahdollisuudet lisätä kansainvälisille
15 markkinoille tarkoitettuja suoritteita ja palveluksia alkavat olla lo-
16 pussa. Määrän lisääminen alkaa tapahtua laadun kustannuksella tai sit-
17 ten suomalaiset kulttuurilaitokset joutuvat tinkimään perustehtäväs-
18 tään, joka on tietysti suomalaisen yhteiskunnan palveleminen.
19 Siksi on mielestäni aiheellista suositella kevyttä jarrutusta. Kansain-
20 välistä toimintaa ei saa paisuttaa niin että siitä tulee taakka, jota
21 sitten kukaan ei viitsi hoitaa tai hoitaa hutiloiden. Tiedän maita,
22 joissa näin on käynyt. Mitä enemmän on touhuttu, sitä vähemmäksi ovat
23 ystävät käyneet.

(Kalervo Siikala, Suomen kulttuurin viennin näköaloja, Kanava 6/81)

Tekstin 3 jäsennyskaavio

Tällainen selväpiirteinen makrotematiikka, jota olemme havainneet teksteissä 1, 2 ja 3, tekee tekstin ymmärtämisen ja jäsentämisen helpoksi. Kuten todettiin, voidaan selväpiirteisen makrotematiikan ansiosta melko vaivattomasti muodostaa tekstin kullekin kappaleelle tai laajemmalle tekstijaksolle niiden makropropositiota kuvaavia tiivistelmäauseita. Makrotematiikka voi siten toimia ns. normaalikappaleen propositionaalisen etenemisen signaalina: Kun tekstijakso on siten rakentunut, että sen virketeemoissa toistuu tietty yhtenäinen semanttinen sisältö ja toisaalta myös sen virkereemoissa toistuu tietty yhtenäinen sisältö, voidaan jakson teemastoa ja reemastoa pitää jakson makroproposition kielellisinä osoittimina. Teemaston yhteisestä nimittäjästä saadaan makropropositiota kuvaavan tiivistelmäauseen teemaosa ja reemaston yhteisestä nimittäjästä puolestaan reemaosa. Tällä tavoin rakentuneissa tekstijaksoissa on tekstin propositionaalinen eteneminen johdettavissa suoraan makrotematiikasta.

3. Virkefunktiot. Makrotematiikka ja tekstin illokutiivinen eteneminen.

Yhtenä oléttamuksenani olen pitänyt sitä, että asiatekstissä on mahdollista määritellä kullekin virkkeelle oma virkefunktionsa. Virkkeen funktiolla tarkoitan sitä 'puheaktifunktiota' tai illokutiivista funktiota, joka virkkeellä tekstissä on. Hakulinen, Karlsson ja Viikuna (1980: 22) ovat jao-telleet asiaproosan lauseiden tekstuaaliset funktiot seuraaviin alakategori-oihin:

- tiedotus, toteamus, kuvaus
- selitys, tarkennus, esimerkki
- päätelmä, arvio, arvoarvostelma
- käsky, kieltö, ohje
- vetoamus, toivomus
- kysymys
- vastaus, responsi
- metateksti

Omassa työssäni (ks. Tirkkonen-Condit 1981) on otettu virke - eikä lause - siksi yksiköksi, jolle pyritään määrittämään tekstuaalinen funktio. Esimerkkiteksteissämme on seuraavia virkefunktioita: johdatus, ydinvirke, esimerkki, tarkennus, päätelmä, arvio. Edellä mainittuun Hakulisen, Karlssonin ja Vilkun luetteloon nähden uusia funktioita ovat tekstin virkkeiden keskinäiseen hierarkiaan liittyvät funktiot johdatus ja ydinvirke. Johdatus ja ydinvirke ovat usein yleisellä tasolla olevia toteamuksia, monesti geneerisen lauseen tyyppisiä, kuten esimerkiksi testin 2 ensimmäinen virke 'Suurkaupunki synnyttää gangsterismia, nuorisorikollisuutta ja huumeongelmia, jotka vaikuttavat jopa kansainväliseen politiikkaan'. Tällöin niiden tekstuaalista funktiota voisi kuvata myös nimikkeellä yleistys. Suhteessaan edeltävään tekstiin ydinvirke voi olla esim. arvio tai päätelmä.

Puhuessani tekstin illokutiivisesta etenemisestä tarkoitan tekstiä virkefunktioiden sekvenssinä. Makrotematikka signaloi osaltaan myös illokutiivista etenemistä. Makrotematikka toimii siten, että virkehierarkiassa ylempänä olevan, dominoivan virkkeen teema on usein hyperonyymi suhteessaan alisteisen virkkeen teemaan; dominoivan virkkeen reema on puolestaan hyperonyymi suhteessaan alisteisen virkkeen reemaan. Seuraavaksi tarkastelemme näitä makrotematikan ja virkefunktioiden yhteyksiä tekstiesimerkkimme avulla. Kunkin tekstin yhteydessä esitetystä jäsenyskaaviosta käy ilmi kunkin virkkeen funktio suhteessa tekstin muihin virkkeisiin.

Esimerkiksi ydinvirkkeen ja sille alisteisten tai siitä riippuvaisten virkkeiden välinen hierarkkinen suhde näkyy usein tematiikassa. Tekstin 1 toisessa kappaleessa ydinvirke on virke 3. Tämän ydinvirkkeen pääteemassa oleva nominaalilauseke jokainen huomattava ajattelija on yläkäsite suhteessa virkeelle alisteisten virkkeiden 4 ja 5 pääteemoissa esiintyviin Aristoteles, Hegel ja Snellman. Ydinvirkkeen reemaosa on sanottavaa myös aikojen yli on sekin yläkäsite suhteessa alisteisten virkkeiden reemoihin on jälleen elpynyt ja noussut haudasta, johon sen uskottiin pysyvästi jääneen.

Samanlaisen hyponymiasuhteen löydämme tekstistä 2. Tekstin toisessa kappaleessa ydinvirkkeen (virkkeen 4) pääteema suurissa kaupungeissa muinaisista ajoista syntynyt poliittinen dynamismi on yläkäsite suhteessaan seuraavien, ydinvirkeelle alisteisten virkkeiden pääteemoihin Ateena, Rooma ja Aleksandria (virkkeessä 5), Pariisin rahvas (virkkeessä 6), Leninin johtama vallankumous (virkkeessä 7) ja Teheranin sotkuinen kaupunkiviidakko (virkkeessä 8). Ydinvirkkeen reemaosa ei tässä tapauksessa ole yhtä selvästi hyponymisessä suhteessa sille alisteisten virkkeiden reemoihin, vaikkakin selvä semanttinen sukulaisuus on olemassa.

Tekstissä 3 on ensimmäisen kappaleen ydinvirkkeen (virke 2) teema Suomen taloudelliset ja henkiset voimavarat jälleen hyperonyymi suhteessaan virkkeelle alisteisten virkkeiden teemoihin Suomalaiset kulttuurilaitokset ja järjestöt (virkkeessä 4) ja Kansainväliseen toimintaan harjaantunutta, kielitaitoista henkilöstöä (virkkeessä 5).

Virketeemojen ja -reemojen semanttiset suhteet siis heijastavat itse virkkeiden välisiä suhteita: alistussuhde näkyy virkkeiden teemojen ja/tai reemojen välisenä hyponymiana. Makrotematiikka antaa näin ollen vihjettä myös tekstin illokutiivisesta etenemisestä.

Olemme nyt tarkastelleet kolmea tekstijaksoa, jotka kaikki ovat otteita tunnettujen kolumnistien teksteistä. Nämä edustavat esseetyyliä, jossa kuvantunlaiset normaalikappaleet lienevät tavallisia. Ainakin tämäntyypisissä tekstinosissa makrotematiikka tuntuu toimivan propositionaalisen ja illokuutiivisen etenemisen signaalina.

5. Tematiikka ja käännösten ymmärrettävyys

Esimerkkitekstit 4, 5 ja 6 ovat peräisin Savonlinnan kääntäjänkoulutuslaitoksen opiskelijoiden laatimista suomennoksista ja käännösreferaateista. Teksteiksi valitut otteet ovat kokonaisia kappaleita, jotka on valittu siten, että kappaletta edeltävällä ja sitä seuraavalla tekstillä ei ole merkitystä kulloinkin tarkasteltujen ilmiöiden kannalta.

Tekstissä 4 viimeinen virke (virke 4) vaikuttaa irralliselta. Sen voisi kuvitella aloittavan kappaleen kannalta uuden aiheen, 'kontekstin' käsitteilyn. Jos teksti tosiaan jatkuisi konteksti-aiheen käsittelyllä, virke 4 voisi olla funktioltaan ydinvirke. Näin ei kuitenkaan ole, sillä kappale päättyy virkkeeseen 4. Näyttää todennäköiseltä, että referaatin kirjoittaja on tarkoittanut virkkeen 4 alisteiseksi virkkeelle 3. Kysymyksessä lienee tarkennus: halutaan tarkentaa, mitä 'monimerkityksisyydellä' tarkoitetaan. Luontevinta olisi tällöin muuttaa virkkeen 4 tematiikkaa makrotemaattisia odotuksia vastaavaksi, jolloin virkkeet 3 ja 4 korjattaisiin muotoon 3a ja 4a:

(3a) Kääntäjän on huomioitava sanan monimerkityksisyys.

(4a) Riippuu kontekstista, missä merkityksessä sana milloinkin on käytetty.

Tässä versiossa virkkeen 4a reema on hyponymiasuhteessa edellisen virkkeen reemaan, mikä osaltaan signaloi näiden virkkeiden keskinäistä hierarkiaa eli sitä, että virke 4a on alisteinen virkkeelle 3a.

Teksti 4

V.N. KRUPNOV: SANAN LUONNE JA KÄÄNTÄMINEN

- 1 [Artikkelin kirjoittaja Krupnov toteaa, että] sanalla on hyvin keskeinen merkitys ihmisten välisessä kommunikaatiossa. Kääntäjän on tärkeää hallita yleisimmät puheessa käytetyt sanat sekä niiden useimmiten esiintyvät merkitykset.
- 2
- 3 Lisäksi kääntäjän on huomioitava sanan monimerkityksisyys. Sanan merkitys määräytyy kulloinkin kontekstin perusteella.
- 4

.....

- 3a Kääntäjän on huomioitava sanan monimerkityksisyys.
- 4a Riippuu kontekstista, missä merkityksessä sanaa milloinkin on käytetty.

Teksti 5

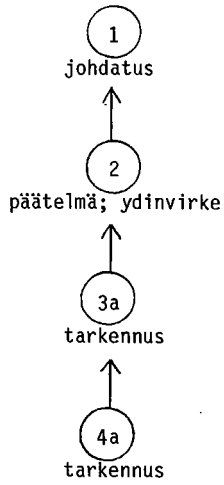
M.V. KELDYS: TIETEEN KEHITYSNÄKYMÄ

- 1 Tieteen kehitys ei ole vielä koskaan aiheuttanut sellaisia vakavia yhteiskunnallisia konflikteja, jotka johtuisivat eri maailmankatsomusten välisistä ristiriidoista, sillä aika ja luja usko järkipäiseen tiedostamiseen ovat tasoittaneet erimielisyydet.
- 2 Kuitenkin tieteen kehitys tuo jatkuvasti esille vaikeita sosiaalisia kysymyksiä. Nykyajan tieteen tehtävänä onkin edesauttaa oikeudenmukaisen maailman rakennusta ja järkevää luonnonvarojen käyttöä.
- 3

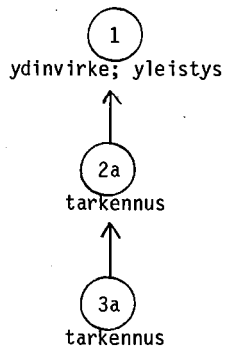
.....

- (2a) Kuitenkin tieteen kehitys tuo jatkuvasti esille vaikeita sosiaalisia kysymyksiä, jotka liittyvät oikeudenmukaisen maailman rakentamiseen ja järkevään luonnonvarojen käyttöön.
- (3a) Nykyajan tieteen tehtävänä onkin edesauttaa sellaisten keinojen löytämistä, joilla näitä ongelmia voidaan ratkaista.

Tekstin 4 jäsenyskaavio

Tekstin 5 jäsenyskaavio

Teksti 5 on ote seminaarikäännöksestä. Kun lukija on ehtinyt tekstissä toisen virkkeen loppuun, hän odottaa tarkennusta. Mitä ovat ne 'vaikeat sosiaaliset kysymykset', joihin viitataan? Virkettä 3 ei voi helposti mieltää tarkennukseksi, ja yhtenä syynä on se, että virkkeiden 2 ja 3 reemat eivät ole semanttisessa suhteessa keskenään. On mahdollista korjata käännöstä siten, että virkkeet 2 ja 3 tulevat muotoon 2a ja 3a, jolloin virkkeiden 2a ja 3a välinen yhteys on looginen:

(2a) Kuitenkin tieteen kehitys tuo jatkuvasti esille vaikeita sosiaalisia kysymyksiä, jotka liittyvät oikeudenmukaisen maailman rakentamiseen ja järkevään luonnonvarojen käyttöön.

(3a) Nykyajan tieteen tehtävänä onkin edesauttaa sellaisten keinojen löytämistä, joilla näitä ongelmia voidaan ratkaista.

Tämä korjaus palauttaa virkerakenteen myös lähemmäs lähtötekstiä. Siinä kolmas virke on tarkoitettu toisen virkkeen tarkennukseksi, ja esitetty korjaus tekee tällaisen tulkinnan mahdolliseksi.

Teksti 6 on ote opiskelijan laatimasta suomennoksesta, jossa siinäkin lähtöteksti on venäjänkielinen. Tekstissä 6 sellaisena kuin opiskelija on sen tuottanut, tulkintaongelmat aiheutuvat ainakin näennäisesti virkkeistä 3 ja 4. Niissähän on suoria kysymyksiä, jotka tekstin lukija mieltää myös funktioltaan kysymyksiksi. Ristiriita syntyy siitä, että aidot tai edes retoriset kysymykset eivät tunnut sopivan siihen virkefunktioiden sekvenssiin, jossa ne nyt esiintyvät: virke 1 on johdatus, virke 2 edellisen tarkennus ja samalla ydinvirke; sitten seuraavat kysymykset virkkeissä 3 ja 4, minkä jälkeen seuraa kaksi yhteenvedonomaista toteamusta.

Makrotemaattisilla korjauksilla voidaan tekstiä muuttaa siten, että virkkeet 3 ja 4 saavat jäädä ennalleen. Muutokset kohdistuvat näiden virkkeiden ympäristöön ja saavat aikaan sen, että virkkeiden funktio muuttuu. Vaikka ne pysyvät muodoltaan samana eli kysymyksinä, ne mielletään tarkennuksiksi. Tekstiä kokonaisuutena tarkastellen siitä välittyy seuraavanlainen makropropositio: IHMISEN PSYYKKINEN KEHITYS ON RIIPPUVAINEN IHMISEN KVVYSTÄ YMMÄRTÄÄ YMPÄRISTÖÄNSÄ.

Virkkeessä 1 onkin tämä makrotemaattinen rakenne - virkkeessä 2 ei. Virke 2 voidaan kuitenkin muuttaa tämän rakenteen mukaiseksi niinkuin korjatussa tekstissä on tehty. Korjattu virke on 2a. Tällöin virkkeet 3 ja 4 tulevat funktioltaan tarkennuksiksi. Ne tarkentavat virkkeiden 1 ja 2a reemaa. Virkkeessä 5 onkin jo todetun makroreeman mukainen reema. Sen sijaan

Teksti 6

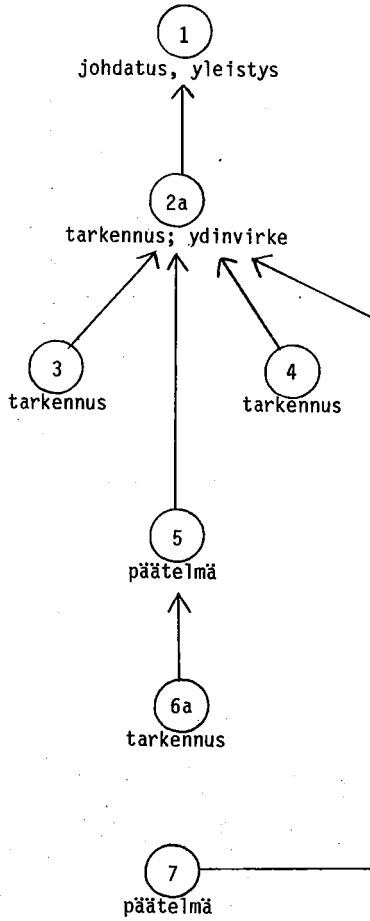
M.J. BASOV: YMPÄRISTÖN VAIKUTUS IHMISEN PSYYKKISEEN KEHITYKSEEN

- 1 Ihmisen kehitys aktiivisena osana ympäristöönsä riippuu siitä, kuinka
tehokkaasti hän pystyy perehtymään ympäristöönsä ja kuinka hän käsittää
2 sen. Vaikka ihmisen tajuama osa todellisuudesta olisi miten pieni ta-
3 hansa, niin tämä osa kuitenkin vaikuttaa hänen kehitykseensä. Tunnis-
taako ihminen kehonsa ominaisuudet, jotka mahdollistavat hänen toimimi-
sensa luonnon mukaisesti; oppiiko ihminen viljelemään kasveja, joiden
hedelmiä hän käyttää ravinnokseen; huomaako ihminen erillisten luonnon-
ilmiöiden säännönmukaisen vuorottelun, jonka mukaan hän järjestää elä-
4 määnsä? [Asiaa voidaan tarkastella myös lapsen kannalta:] ymmärtääkö
pieni lapsi luvut ja yksinkertaiset laskutoimitukset, joiden avulla hän
voi suhteuttaa itsensä ympäristöönsä; ymmärtääkö hän ympäröivän maailman
fyysisen rakenteen tai sen yhteiskunnan historian, jonka jäsen hän on?
5 Kaikissa edellä mainituissa ja niiden kaltaisissa tapauksissa perustana
6 on ihmisen perehtyminen todellisuuteen ja sen ymmärtäminen. Samanaikai-
sesti meillä on reaalisia osia ihmisen kehityksessä ympäristötekijänä,
7 toisin sanoen hänen psyykkisessä kehityksessään. Täten ihmisen psyykki-
nen kehitys on yhtä rajatonta kuin maailma.

.....

- 2a Hänen kehityksensä riippuu siitä, miten suuren tai pienen osan todelli-
suutta hän missäkin vaiheessa pystyy tajuamaan.
- 6a Ihmisen psyykkisessä kehityksessä kaikki nämä tiedostamisen asteet ovat
reaalisia ympäristötekijöitä.

Tekstin 6 jäsenyskaavio

virke 6 kaipaa perusteellista muutosta ja myös teeman ja reeman keskinäistä vaihtamista. Näiden makrotemaattisten ym. korjausten ansiosta tekstistä 6 saadaan 'parempi teksti'.

Esimerkkini ovat pyrkinneet osoittamaan, että temaattisilla ratkaisulla on merkitystä kappaleen pääsisällön hahmottumisessa ja virkkeiden funktioiden signaloinnissa. Tosin käsittelemäni tekstijaksot ovat sisältäneet lähinnä ns. normaalikappaleita, joista voidaan löytää ydinvirke ja sille alisteisia tarkennuksia, perusteluja tms. On mahdollista, että muuntuyppisissä kappaleissa makrotematiikka ei toimi tällä tavalla. Esitetyn kaltaisissa tekstijaksoissa kappaleista tai suuremmista tekstikokonaisuuksista voi kuitenkin makrotematiikan ansiosta miltei yhdellä silmäyksellä hahmottaa kappaleen tai tekstikokonaisuuden välittämän makroproposition. Temaattisilla ratkaisulla voidaan niinkään ilmaista kahden tai useamman virkkeen yhteenkuuluvuutta ja niiden välisiä illokutiivisia suhteita.

Teksteissä on tietysti muutakin jäsentämistä helpottavaa ainesta kuin tematiikkaa. Tällaisia jäsenyssiinaaleja ovt esimerkiksi metatekstuaaliset ainekset ja konnektiivit. Hyvin kirjoitettu teksti, kuten esim. teksti 1, on helppo jäsentää jo konnektiivienkin ansiosta. Puhuessaan virkkeiden välisestä liitännästä (conjunction) tekstilingvistit yleensä rajoittavat keskustelun konnektiivien tarkasteluun (vrt. esim. Halliday ja Hasan 1977 ja Källgren 1979). Tarkoitukseni on ollut osoittaa, että liitännää ja virkkeiden funktioiden välisiä suhteita signaloidaan myös virkkeiden välisillä temaattisilla suhteilla, joista olen käyttänyt nimitystä makrotematiikka.

Tämän tiedon soveltaminen käytäntöön ei kuitenkaan merkitse sitä, että asiatekstien kirjoittajille ruvettaisiin opettamaan jotain uutta - tai todennäköisesti vanhaa - retorista oppia eli tässä tapauksessa lähinnä semanttisten loppusointujen käyttöä. Sovellukset ovat pikemminkin tekstianalyysin puolella. Olen esittänyt oletuksen, että normaalissa asiatekstissä kullekin virkeelle on osoitettavissa oma puheaktifunktionsa tai virkefunktionensa. Tekstin tulkinnassa näiden funktioiden tunnistaminen on nähdäkseni keskeisessä asemassa. Mitä enemmän tiedetään niistä signaaleista, joilla virkefunktioita osoitetaan, sitä varmemmalla pohjalla tekstin tulkinta on. Makrotematiikka näyttää olevan yksi virkefunktioiden signaloitintapa muiden joukossa, joten sitä ei ole varaa sivuuttaa.

Yksi ryhmä, joka tekee työkseen jopa erittäin tarkkaa tekstianalyysiä, ovat kääntäjät. Kääntäjälle ei riitä se, että tekstissä olevat virkkeiden välisiä yhteyksiä ilmaisevat signaalit tunnistetaan. Signaalit on myös mahdollisuuksien mukaan pyrittävä välittämään tulokieleen. Vertailujeni perusteella näyttää siltä, että makrotematiikka toimii samantapaisesti esimerkik-

si englannin ja suomen kielissä. On näin ollen perusteltua vaatia kääntäjiitä myös makrotemaattisten signaalien välittämistä.

Kirjallisuutta

- Dijk van, T.A. 1977. Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse. New York: Longman.
- Hakulinen, A. ja F. Karlsson, 1979. Nykysuomen lauseoppia. Jyväskylä: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Hakulinen, A., F. Karlsson ja M. Viikuna, 1980. Suomen tekstilauseiden piirteitä. Kvantitatiivinen tutkimus. Helsingin yliopisto: Yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja n:o 6.
- Halliday, M.A.K. ja R. Hasan, 1977. Cohesion in English. Lontoo: Longman.
- Koivusalo, E. ja L. Huovinen-Nyberg, 1980. Selkeä virkakieli. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Källgren, G. 1979. Innehåll i text. Stockholm: Studentlitteratur.
- Panhelainen, I., A. Särkkä ja A. Vähäpassi, 1975. Kirjoittamisen harjoituskurssi. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura ja Äidinkielen opettajain liitto.
- Tirkkonen-Condit, S. 1982. Textual Criteria in Translation Quality Assessment. Lisensiaatintyö, Jyväskylän yliopisto.
- Widdowson, H.G., 1978. Teaching Language as Communication. Oxford: Oxford University Press.